

DALIA SENVAITYTĖ

Vytauto Didžiojo universitetas

KAI KURIE METINIŲ ŠVENČIŲ KONSTRAVIMO IR AKTUALIZAVIMO KONTEKSTAI LIETUVOJE¹

Some Contexts for the Construction and Actualization
of Annual Holidays in Lithuania

SUMMARY

The article deals with the specific historical and sociocultural factors that contributed to the emergence of the modern concept of annual holidays that have become traditional in Lithuania. The article describes the accessing of the theoretical ideas of social constructionism, specific inventors of annual holidays and their components as well as the ways this invention was made. The main attention is given to the impact of religion and political ideology in the process of creation of ritual year and the institutionalization of holidays. The article concludes that the most popular contemporary “traditional Lithuanian” holidays and their separate elements were created in 19th-20th c. The process lasts up till now. Due to Christianity, most popular Lithuanian holidays are religious holidays. The different restraints of religion partly actuate the compliance of Catholicism and Christian feasts with the Lithuanianness. Specific circumstances connected with the process of the creation of Lithuanian ethnic identity determined the interconnection of the pre-Christian tradition with Lithuanianness. The creation of motives of annual holidays relates to this tradition too.

SANTRAUKA

Straipsnyje aptariami specifiniai istoriniai ir sociokultūriniai veiksniai, turėję reikšmingos įtakos modernioms tradicinėmis laikomoms metinių „lietuviškų“ švenčių sampratoms atsirasti. Pasitelkus teorinę socialinio konstruktivizmo prieigą, aptariami metinių švenčių ir kai kurių jų dėmenų kūrėjai bei jų naudoti švenčių konstravimo bei populiarinimo būdai, švenčių sąsajos su lietuvišku tapatumu. Daugiausia dėmesio skiriama religijos ir politinės ideologijos vaidmeniui formuojant metinį kalendorių, suinstitucinant šventes bei ideologiškai motyvuojant. Daromos išvados, kad labiausiai šiuo metu Lietuvoje paplitusios „tradicinių lietuviškų“ metinių

RAKTAŽODŽIAI: metinės šventės, tapatumas, tradicija, religija, ideologija.

KEY WORDS: annual holidays, identity, tradition, religion, ideology.

švenčių sampratos, atskiri švenčių elementai buvo kuriami XIX–XX a., procesas nenutrūksta ir šiandien. Krikščionybė lėmė tai, kad populiariausiomis lietuviškomis šventėmis tapo religinės šventės. Įvairūs istorijos eigose buvę religijos varžymai iš dalies skatino katalikybę bei krikščioniškas šventes sieti su lietuviškumu. Specifinės lietuvių etninio identiteto kūrimosi aplinkybės drauge lėmė ir ikikrikščioniškosios tradicijos aktualizavimą, su šia tradicija susietų metinių švenčių motyvų kūrimą ir jų susiejimą su švenčių „tradiciskumu“.

ĮVADAS

Šiuo metu nemažai Lietuvoje švenčiamų švenčių laikomos tradicinėmis metinėmis lietuvių šventėmis. Tačiau kada ir kaip šios šventės tokios tapo? Kada vieni ar kiti ritualai, atributai imti sieti su šiomis šventėmis? Dažnas Lietuvos gyventojas pasakytų, kad, pavyzdžiui, Valentino diena ar Helovynas yra naujos šventės Lietuvoje, nėra tradicinės lietuvių šventės. Tačiau kiek iš tiesų senos yra įprastai tradicinėmis laikomos ir su „tradicinėmis apeigomis“ švenčiamos Užgavėnės, Joninės ir kitos kalendorinės šventės? Populiarius šventės „lietuviškumo“ ir „tradiciskumo“ ieškojimo kriterijai dažnai skatina spėlioti apie ikikrikščioniškas kurios nors šventės šaknis arba nukelia šventės ištakas į mitologinę „pradžią pradžių“. Tačiau tai ne visada nekvestionuojama tiesa. Pasak Erico Hobsbawmo², kai kurios tradicijos, nors atrodo ar dedasi senomis, neretai nėra senos, bet dažnai „išrandamos“ adaptyviai panaudojant autentiškas tradicijas (o tikrąją tokių švenčių kilmę žmonės dažnai

linkę pamiršti). Toks „tradicijų išradimas“, labai būdingas nacionalizmo epochai, nesibaigė ir vėliau.

Daugelis dabar tradicinėmis laikomų švenčių papročių ar net išties švenčių anksčiau buvo švenčiamos visai kitaip. Pavyzdžiui, dar XIX a. net švęsti Kalėdas, dabartiniu supratimu, nebuvo populiariu. Kalėdų šventė, kaip ir visos kitos, ilgainiui patyrė dideles transformacijas. Atitinkami procesai nebuvo būdingi tik Lietuvai. Maždaug XIX a. daugelyje Europos kraštų, taip pat Šiaurės Amerikoje formavosi ilgainiui tradicinėmis pradėtos laikyti nacionalinės šventės³.

Švenčių kūrimui, jų tradicijų aktualizavimui įtakos turėjo daugelis istorinių socialinių aplinkybių, kai kurių socialinių institucijų, pilietinės visuomenės ar net pavienių asmenų ilgainiui išplitusių iniciatyvų. Šiame straipsnyje atkreipiamas dėmesys į religijos bei politinės ideologijos vaidmenį konstruojant ir populiarinant „tradicines“ metines „lietuviškas“ šventes bei atskirus švenčių dėmenis.

RELIGIJOS VAIDMUO KONSTRUOJANT ŠVENTES

Vieną svarbiausių vaidmenų formuojant metinį kalendorių ir institucionalizuojant šventes atliko (ir, nepaisant sekuliarizacijos, vis dar atlieka) religija. Svarbi metinių švenčių intencija – atlikti religines pareigas, religinius ritualus.

XIX–XX a. lietuvių tradicinių metinių švenčių tinklelio susiformavimui Katalikų bažnyčia, be abejo, turėjo lemiamą įtaką. Įvedus krikščionybę Lietuvoje, ilgainiui visuotinai pažymimomis šventėmis tapo bendros krikščioniškos šventės,

suprantamos kaip liturginių metų dalis, kurių svarbiausi atskaitos taškai yra Velykos ir Kalėdos, į savo apeigas įtraukusios nemažai vietinių vieno ar kito laikotarpio tradicijų. Aišku, vietinės krikščioniškos šventės buvo apipintos ne tik specifinių lokalių tradicijų, bet kai kurios šventės ar specifinės jų apeigos tapo populiarsnės ar ne tokios populiarios palyginti su kitais kraštais. Pavyzdžiui, vėlyvaisiais viduramžiais Lietuvoje itin išplito Švč. Mergelės Marijos garbinimas⁴, plito (visų pirma per Lenkiją) Dievo Kūno kultas⁵ ir t. t. Specifiniu LDK šventuoju tapo Šv. Kazimieras (tačiau jo garbimas iš pradžių siejosi su Vilniaus Katedros koplyčia, o plačiau išplito tik XVII a.)⁶.

1528 m. išleistuose Vilniaus vyskupijos sinodo nutarimuose išvardintos privalomos religinės šventės (šalia Velykų ir Kalėdų) atspindėjo „oficialią“ šventųjų garbimo hierarchiją⁷: šventųjų apaštalu, Stepono, Jono Krikštytojo, Lauryno, Stanislovo, Martyno, Mikalojaus, arkanĝelo Mykolo, Visų Šventųjų šventės. LDK krikščionėjimo tyrinėtojai atkreipė dėmesį, kad realiai populiariausius šventųjų vardus parodo bažnyčių titulai, tarp kurių daugiausiai Švč. Mergelės Marijos garbei skirtų titulu⁸. Nuo jų gerokai atsilieka Švč. Trejybės, Dievo Kūno ir kiti titulai⁹. Tarp atskirų šventųjų pagal populiarumą išsiskyrė šv. Mikalojus, šv. Jurgis, šv. Jonas Krikštytojas bei šv. Petras¹⁰. Žemaičių vyskupijoje iki XVI a. vidurio irgi galima išvelgti tam tikrą bažnyčių titulu dėsningumą. Čia taip pat dominavo marijiniai titulai, tačiau kur kas didesnio kulto, nei Vilniaus vyskupijoje sulaukė šv. Mikalojus¹¹.

Katalikiškas pamaldumas skirtinguose visuomenės sluoksniuose plito ne itin

tolygiai. Ar tuo laikotarpiu dar galima kalbėti apie išlikusią ikirikščionišką religinę metų struktūrą, vienareikšmiškai atsakyti sunku. Rašytiniai šaltiniai liudija, kad XVI–XVIII a. tarp valstiečių dar buvo labai populiarios bendruomeninės kaimo šventės, visų pirma susijusios su agrariniais papročiais, svarbiausių ūkiniu darbų pradžia ir pabaiga¹², palydimos specifinių apeiginių veiksnu (nulejimo, palabinimo ir t. t.), kreipiniu į senuosius dievus.

Po reformacijos ir katalikiškos kontrreformacijos Katalikų bažnyčia toliau stiprino savo pozicijas. Ginčiuose su protestantais po Tridento susirinkimo plėtotos pagarbos Švč. Sakramentui formos, Švč. Mergelės Marijos garbimas. XVIII a. įdiegtos Rožinio, Švč. Karmelio kalno Marijos, Septynių Dievo Motinos sopulių ir kt. šventės¹³, kurios įsigalėjo ir Lietuvoje. Ypač ryški tapo pamaldumo kenčiančiam Išganytojui tradicija, paplito žymiausių vienuolių šventųjų garbimas¹⁴. XVII–XVIII a. ryškiausia religinių švenčių išraiška buvo religinės procesijos¹⁵. Religiniame liaudies mene dominavo nukryžiuotojo ir Rūpintojėlio, įvairūs Marijos ikonografiniai tipai, dažnai vaizduoti Lietuvos globėjai – šv. Kazimieras ir šv. Jurgis, kiti krikščionių šventieji¹⁶. Greičiausiai šiuo laikotarpiu senasis ūkinis kalendorius tapo galutinai sukrikščionintas, o įvairių žemės ūkio darbų pradžia susieta su šventųjų minėjimais bažnytiniame kalendoriuje. Svarbų vaidmenį krikščioniškoje liturginėje praktikoje atliko ir metinių pasninkų laikymas, kuris itin aktualizuotas pabrėžiant kitokią nei protestantų katalikišką tapatybę. Kai kuriose parapijose formavosi ir svarbios atlaidų, susijusių su vie-

nu ar kitu bažnyčios titulu, parapijos šventuoju, tradicija, apaugusi įvairiomis liaudiško religingumo praktikomis, lydima konkrečiose apylinkėse reikšmingų mugių ir giminių susibūrimų.

Carinės Rusijos okupacijos laikotarpiu Katalikų bažnyčios veikla varžyta¹⁷. Kita vertus, šis varžymas ne tik atliko jam numatytą funkciją – silpninti senąjį su LDK ir Respublika susijusį identitetą, bet neplanuotai prisidėjo ir prie nuoseklaus lietuvių tautinio savitumo bei tautinio išsivadavimo judėjimo formavimo. Kova už katalikų teises glaudžiai susipynė su kova už lietuvių teises¹⁸. Katalikiškumas ėmė pintis su lietuvių tautiškumu. Katalikiškos šventės lietuvių tradicijoje dar labiau įsitvirtino.

Liturginio kalendoriaus svarba realiai lietuvių švenčių praktikai itin gerai matyti XIX a. leistuose kalendoriuose lietuvių kalba (jie tęsė ankstesnių kalendorių, leistų lotynų ir lenkų kalbomis, tradiciją). Šie kalendoriai liudijo realią to meto tradiciją, o kadangi buvo itin populiarūs tarp skaitytojų, toliau ją teigė. Svarbiausia metinė šventė buvo Velykos. Didelė reikšmė teikta ir su Velykomis susijusioms kilnojamoms metinėms šventėms, taip pat Kalėdoms, metinių pasninkų laikotarpiams.

Kita vertus, pamažu (visų pirma tarp sąlygiškai sekuliarių lietuvių inteligentų, dažniausiai išsimokslinimą gavusių Rusijos imperijos universitetuose, kurie lenkus ilgainiui pradėjo laikyti pavojingesniais lietuvių identitetui, nei rusus¹⁹) XIX a. pradėjo formuotis lietuvių tautinė kryptis, nesiejanti lietuvių tapatumo su katalikybe. Jos atstovai, vengdami analogiško lenkams katalikiško tapatumo,

ėmė sieti „lietuviškumą“ su „kunigaikščių Lietuva“ ir ikirikščioniška religija²⁰, to laikotarpio papročiais. Tiesa, alternatyvos lietuviškoms krikščioniškoms šventėms pagonybėje dar neieškota, tai plito XX a. pradžioje.

Po Lietuvos nepriklausomybės atgavimo 1918 m., tradiciškai pagrindinėms populiariausiomis lietuvių metinėms šventėms tebebuvo konfesinės katalikiškos šventės. Tarpukario Lietuvos Respublikos vyriausybės reglamentuotos šventės taip pat (kaip ir daugelyje kitų krikščioniškų šalių) buvo tradiciškai švęstos krikščioniškos šventės. Vis dėlto dalis sekuliarių inteligentų, kaip ir XIX a. pabaigoje, taip ir toliau, daug dėmesio rodė ir ikirikščioniškoms lietuvių (tarp jų ir metinių švenčių) tradicijomis, su jomis siejo specifinį tautinį lietuvių tapatumą. Tiesa, su senąja religija sietinos šventės visuomenėje plačiau nepaplito. Išimtis būtų kokių nors organizacijų rengiamos šventės, kurių metu buvo prisimenama senoji Lietuvos istorija, pagoniški jos laikai (pvz., organizuojant Joninių šventę Rambyne).

Sovietinės okupacijos laikais intensyviai propaguojant ateistinę pasaulėžiūrą, religinė sritis buvo itin smarkiai varžoma. Dar pirmos sovietinės okupacijos laikais 1940 m. spalio 11 d. buvo priimtas įstatymas, formaliai panaikinęs visas religines šventes²¹. Nors viešajame diskurse buvo kalbama vien apie naujas sovietines šventes, kasdienėje praktikoje (visų pirma individualioje erdvėje), religinis gyvenimas su savo švenčių tradicijomis išliko. Tarp lietuvių populiariausios ir toliau buvo religinės šventės, visų pirma Velykos ir Kalėdos²². Religinė

praktika netgi tapo savotiška rezistencija okupaciniam režimui.

Krikščioniškos tradicijos svarbą lietuvių kultūroje ir tradicinėse šventėse netiesiogiai tvirtino ir sovietmečio ikikrikščioniškos tradicijos atspindžių lietuvių metinėse šventėse ieškotojai, kurie kūrė sekuliaras sovietines šventes, šitaip siekdami pakeisti jų gelminę prasmę. Kita vertus, tai toliau leido skleisti idėjoms ieškoti lietuvių tradicijų pagoniškoje kul-

tūroje, atsirado šiokia tokia galimybė tirti ikikrikščioniškas lietuvių tradicijas ir net jas taikyti praktikoje. Šios idėjos metinių „tradicinių lietuviškų švenčių“ interpretavime, (re-)konstravime ir aktualizavime dar labiau sustiprėjo po Lietuvos nepriklausomybės atgavimo 1990 m. Nepaisant visų paminėtų dalykų, ir šiuo metu Lietuvoje populiariausios tebėra krikščioniškos šventės – pirmiausia Kalėdos, paskui Velykos²³.

POLITINIŲ IDEOLOGIJŲ ATSPINDŽIAI KONSTRUOJANT ŠVENTES

Daugumos tradicijų (tarp jų ir metinių švenčių) išradimas ir adaptavimas, specifinis kultūrinės, istorinės atminties konstravimas yra ideologiškai motyvuotas. Johnas E. Tunbridge'as ir Gregory J. Ashworthas teigia, kad visas kultūros paveldas yra dominuojančios politinės jėgos atspindys²⁴. Paveldas naudojamas valstybės (ar tautos) istorijai kurti bei dominuojančiai politinei jėgai legitimuoti. Paveldo, kaip dominuojančios politinės jėgos atspindžio, koncepciją plėtojo ir Janas Assmannas²⁵, nagrinėdamas kultūrinės atminties kategoriją. Kultūrinė atmintis, pasak tyrėjo, išreiškiama pastoviomis ir materialiomis formomis (paminklais, muziejuose, istorikų tekstuose ir pan.), perduoda oficialiąją, valstybės ar institucijų, atminties interpretaciją. Vienu ar kitu būdu aktualizuojama praeitis tampa dabartimi, šiuolaikiniu praeities ir tradicijos įsivaizdavimu. Maurice Halbwach atkreipė dėmesį, kad atminties fenomenas glaudžiai susijęs su dabartimi: mūsų praeities suvokimas nuolat yra veikiamas dabarties, o tai reiškia, kad jis nuolat kinta²⁶.

Johnas Helslootas teigia, kad tokios tradicijos „išradinėjimo“ priežastys yra kelios. Viena jų – dirbtinai konstruojamas bendrumo jausmas, kai tradicija kuriama siekiant tam tikrų politinių veiksmų; politinės jėgos, išradinėdamos tradicijas, dažniausiai remiasi tautinio identiteto idėja²⁷. Čia galima prisiminti ir Rolando Bartheso idėją, kad mitas, norėdamas būti įtaigus, turi remtis kokių nors „natūralumu“²⁸.

Būtent bendras grupės narių šventimas, bendras ritualas, kaip pažymėjo Jeremy Boissevainas, yra vienas svarbiausių būdų pabrėžti grupės tautinį tapatumą²⁹. Buvo „išrandamos“ šventės, kurios tapo svarbios vienos ar kitos tautos kultūriniam etniniam tapatumui³⁰. Tiesa, „lietuviškumas“ nebuvo susietas su kokia nors konkrečia švente. Galima kalbėti tik apie tai, kaip šventės aiškintos „lietuviškumo“ kontekste. Tokių idėjų pradžia matyti XX a. pradžios spaudoje. Išsiskiria dvi pagrindinės linijos – krikščioniška ir ikikrikščioniška. Tai tęsiasi ir tarpukariu, bet šventės jau imamos sieti ir su valstybingumu, taip

pat jos yra ir įpaveldinamos, įstatymais reglamentuojamos.

Lietuvoje kultūrinę atmintį nagrinėjusi Rasa Čepaitienė atkreipė dėmesį³¹ į tai, kad ši dažniausiai tvirtinama tokiomis formomis kaip profesionalioji istoriografija ir kitos istorijos populiarinimo priemonės (pradedant istorinių įvykių ekranizacijomis kine ar TV ir baigiant jų „guviosiomis“ inscenizacijomis muziejuose ar istorinėse šventėse), institucijų tęstinumą įkūnijantys ar svarbius istorinius įvykius bei asmenis menantys pastatai ar vietos, memorialai, paminklai, atminimo lentos, minėjimai, šventės, muziejų ir parodų ekspozicijos ir t. t. Šie kultūrinės atminties ženklai, ritualai ir vietos įkūnija sąmoningą galią turinčios visuomenės dalies – politinio ir ekonominio elito – pasirinkimą, ką iš viso praeities įvykių bei asmenybių lobyno atsirinkti, įprasminti, minėti. Būtent tokį procesą ir galima pavadinti „atminties politika“.

Kalbant apie metines šventes kaip apie kultūros paveldo dalį, lygiai taip pat galime teigti, kad jos buvo aktualizuojamos, ar priešingai – išstumiamos iš kultūrinės atminties dėl vieno ar kito meto ideologijos.

Ilgą laiką viena dominuojančių ideologijų (greta politinės) buvo religija. Nepaisant to, istorinių šaltinių duomenimis, XVII–XVIII a. Lietuvos miestuose greta religinių švenčių buvo švenčiamos ir valstybinės šventės, dažnai susijusios su to meto valdovų vardadieniais, karūnacija ir pan.³² Kalbant apie XIX a., Lietuvoje švęstinas šventes formalizavo carinė Rusijos imperija. Oficialų Rusijos imperijos šventinių dienų kalendorių sudarė imperatoriaus ir jo šeimos narių gimta-

dieniai, vardadieniai ir karūnavimo dienos³³. Oficialiame Rusijos kalendoriuje buvo ir bendros visų krikščionių religinės šventės, taip pat svarbios stačiatikių šventės. Išskirtinai buvo pažymimi ir svarbių Rusijos imperijai istorinių įvykių jubiliejai. Imperijos švenčių proga buvo organizuojami iškilmingi posėdžiai, valstybinėse įstaigose rengiami susirinkimai, renginiuose turėjo dalyvauti moksleiviai ir t. t.³⁴ Vis dėlto oficialiosios išskilmės Lietuvoje didesnio užmojo neįgavo.

XIX a.–XX a. pradžioje vis didesnę įtaką įgavo ir latentinės lietuvių tautinį sąmoningumą žadinančios jėgos. Tarpukariu, susikūrus nepriklausomai Lietuvos Respublikai, ideologiškai svarbu buvo kurti ir palaikyti tautinius ir valstybinius simbolius, kurie ir toliau dažnai buvo grindžiami ne tik Lietuvos istorija, kalba, bet ir tradicine etnine kultūra. Lietuviybės simboliai buvo iš naujo įprasminami ir pateikiami valstietijai kaip būtina jos saviraiškos dalis.

Sovietmečiu šventės itin aktyviai buvo naudojamos naujo „sovietinio žmogaus“ kūrimui, atspindėjo sovietinę ideologiją. Vos įsitvirtinusi sovietų valdžia uždraudė švęsti tautines-pilietines ir religines šventes ir dėjo daug pastangų pripratinti lietuvius prie naujų sovietinių švenčių. Tačiau net ir praėjus dešimtmečiui po reokupacijos, Arūno Streikaus teigimu³⁵, sovietų šių pastangų rezultatai nedžiugino. Ieškant naujų metodų visuomenei aktyviau sekuliarizuoti, buvo padaryta išvada, kad Bažnyčios įtaka nemažėja dėl to, kad ji vienintelė sugeba tinkamai patenkinti visuomenės nekasdienių renginių, atrakcijų poreikį. Dėl šios priežasties nuo XX a. 6 dešimtmečio

antros pusės partijos dokumentuose, skirtuose ateistiniam darbui stiprinti, atsiranda naujas poskyris, kuriame numatomos priemonės, kaip tinkamai užpildyti ir įprasminti laiką, o tarp jų dažnai minimas ir švenčių organizavimas³⁶.

A. Streikus taip pat atkreipė dėmesį į tai, kad mėginant sukurti atsvarą krikščioniškoms šventėms, sovietmečiu imta ne tik stiprinti sovietinių švenčių tradicijas, bet ir pritaikyti naujoms sąlygoms kai kurias senąsias šventes, „ištrinant“ jų krikščioniškus elementus ir pritaikant tam tikras vadinamąsias „liaudies tradicijas“³⁷. Ryškiausias tokios adaptacijos pavyzdys – Joninių (Rasos) šventės legalizavimas: LKP CK biuras 1957 m. specialiu nutarimu palaimino Pagėgių rajono partkomo iniciatyvą ant Rambyno kalno surengti Joninių šventę³⁸. Vienas šios šventės atgaivinimo iniciatorių ir naujos jos koncepcijos pagrindinių rėmėjų – Respublikiniai liaudies kūrybos namai³⁹, kurie 1958 m. išleido specialią metodinę priemonę Joninių organizatoriams. Adaptuojant senąsias tradicijas, taip pat buvo numatyta, kad Velykas turi keisti Pavasario šventę (rekomenduota švęsti ir dažniausiai organizuota per Verbas), Užgavėnes – Žiemos išvairymo šventę, Kalėdas – Naujieji metai, Sekminės – Piemenėlių šventė, Vėlinės – Mirusiųjų pagerbimo diena. Visose šiose naujai modifikuojamose šventėse nevengota pritaikyti senus kaimo papročius, bet siekta eliminuoti religinį atspalvį. Svarbesni lokalūs atlydai buvo keičiami organizuojant kokius nors festivalius (pvz., Žemaičių festivaliai Plateliose turėjo slėpti Žemaičių Kalvarijos atlydus), atitinkamai derintos regioninės dainų švenčių datos⁴⁰.

Nerija Putinaitė atkreipė dėmesį, kad kuriant naujas šventes, Lietuva buvo viena pirmaujančių sovietinių respublikų⁴¹. Tyrėjos teigimu, naujoms apeigoms pasitelkiant seną etninę folklorinę medžiagą, nebuvo perimamos senųjų ritualų prasmės. Buvo perimami tik ritualų elementai, kurie pasitelkti kaip estetinės priemonės, stiprinančios apeigos emocinį poveikį. Į tai, kas vyksta apeigų metu, žiūrėta kaip į „simbolių sistemą“, sutelkta forma išreiškiančią šventę atitinkančias žmonių emocijas. Autorė pažymi, kad per sovietmetį švenčių ritualai ir apeigos nuolat tipizuoti, drauge paliekant erdvės pildyti juos naujais simboliniais elementais. Tai atsispindi civilines funkcijas atliekančioms darbuotojams leistose rekomendacinėse knygoose, aprašančiose ritualų scenarijus, aplinką, kurią reikia sukurti, ir panašius dalykus, taip pat ir dalyvaujančiųjų apeigose savitą aprangos „kodą“⁴².

Tiesa, tai nebuvo vien tik sovietinės erdvės tendencija. Kaip kad mini Johnas Helslootas, pradedant XX a. 8 dešimtmėčiu Europoje atsirado itin daug naujų, ypač vietinių, švenčių ir ritualų. Šių organizatorių siekis „gaivinti“ ir įteisinti šias šventes iš folkloro, tradicijos ir istorijos ingredientų prasimanant vietiskai tinkamą produktą, tenkinantį dalyvių lūkesčius⁴³. Jis, pasitelkdamas Motinos dienos pavyzdį, atkreipė dėmesį į 3 pagrindinius šventės kūrimo etapus⁴⁴:

- 1) atkreipiamas dėmesys į temą, kuri anksčiau nebuvo aktuali;
- 2) pasirinkta data įvardijama „Diena“, šitaip suteikiant jai išskirtinumo, lyg tarp kitko prisimenant anksčiau buvusį paprotį;
- 3) pasirinkta „Diena“ įtiki visi visuomenės nariai.

Pasak N. Putinaitės, naujų ritualų kūrimas, kai renkama folklorinė medžiaga, susijusi su gamtos ciklo šventėmis, jas aiškinant sekuliariai natūralistiškai gamtiškai (pvz., saulės sugrįžimo šventėmis (įskaitant Kūčias ir Kalėdas), vasaros šventėmis (įskaitant Jonines, rugių pjovimo papročius, žolines), vyko ir po sovietmečio, kuriamos ir šiandien. Apeliacija į tautinius jausmus, „tautinių“ simbolių pasirinkimas neabejotinai garantavo ir jų stipresnį jausminį poveikumą nei kitokios prigimties simbolių⁴⁵.

Po nepriklausomybės atgavimo itin akivaizdžiai grįžta ir prie romantinių tradicinių lietuvių švenčių ištakų ieškojimo, susiejant jas su „gilia senove“. Kuo „senesne“ tradicija laikoma (jos „senumo“ apibrėžti konkrečiai ir nesiekiamo), tuo šventė laikoma „tikresne“ ir „autentiškesne“. Pasak Reinhardo Johlerio, šiuo metu ES propaguojama „eurokultūra“ neretai laikoma visų pirma ekonomiškai motyvuota, vienarūšė ir homogenizuota kultūra, keliančia grėsmę Europos vietinei, regioninei ir tautinei įvairovei⁴⁶, todėl „senos autentiškos tradicijos“ gali padėti nuo jos atsiritoti.

Kita vertus, šitaip tęsiama švenčių kūrimo linija, buvusi dar XX a. pradžioje ir tarpukario Lietuvoje. Šiais laikais nelabai populiari tradicinės lietuvių šventės sieti su krikščionybe (nors Kalėdos ir Velykos, kaip buvo minėta, vis dar tebėra populiariausios metinės šventės). Krikščioniškos linijos etninės kultūros puoselėjimas organizacijose praktiškai yra retas.

Kita vertus, svarbu atminti ir tai, kad kolektyvinę atmintį konstruoja ir naudoja ne tik dominuojančios, bet ir latentinės rezistencinės jėgos, kurios siekia tik kokios nors galios. Jų formuojama kolek-

tyvinė atmintis ilgainiui gali taip pat tapti aktyvia atminties interpretacija.

Pavyzdžiui, XIX a., carinės okupacijos laikotarpiu, ne mažiau reikšmės lietuvių švenčių tradicijos palaikymui, kaip jau minėta, turėjo ne formali carinė ideologija, bet Katalikų bažnyčia. Pamažu prie švenčių ir vienokių ar kitokių jų tradicijų aktualizavimo prisidėjo modernų lietuvių tautinį tapatumą kuriančios grupės – tiek lietuviškai tautiškai nusiteikusi katalikiškos pakraipos inteligentija, tiek ikikrikščionišką kultūros sluoksnį akcentuojanti sekuliarių pažiūrų naujoji lietuvių inteligentija. Atitinkami „lietuviškų“ švenčių tradicijų ieškojimai sustiprėjo XX a. pradžioje ir truko visą sovietmetį (nors jo metu itin buvo sustiprėjusios prorusiškos ir ateistinės ideologijos). XX a. pradžioje vykę „senųjų švenčių“ ieškojimai buvo šiek tiek panašūs į Europoje dar XVIII a. pabaigoje–XIX a. vykusių procesus. Kaip kad atkreipė dėmesį Ericas Hobsbawmas, politinis elitas, pradėdant XVIII a. pabaigą, tautiniam identitetui kurti ir stiprinti kūrė tautinio pobūdžio šventes, o XIX a. Europoje paplito tautiniai sąjūdžiai, tautinį tapatumą sieję su etnine kultūra (visų pirma kaimiškąja tradicija)⁴⁷. Atkreiptas dėmesys į tradicines kalendorines šventes (visų pirma susijusias su tradiciniais ūkio darbais), kurios buvo traktuojamos kaip vienas tautinio tapatumo raiškos būdų, atitinkamai imtos sieti su tautinio tapatumo politika. Tam tikras švenčių sampratas ir šventimo specifika kūrė ir kuria oficialiai ideologijai neatstovaujančios ar jai net oponuojančios visuomenės grupės (pvz., folklorinis judėjimas sovietmečiu, neopagonių grupės XX a. pabaigoje–XXI a. pradžioje ir kt.) ir t. t.

IŠVADOS

Šiuo metu tradicinėmis lietuviškėmis metinėmis šventėmis laikomos šventės tokios tapo ilgainiui, atitinkamą jų supratimą lėmė daugelis istorinių, socio-kultūrinių veiksnių. Intensyviausiai šiuo metu paplitusios metinių švenčių sampratos, atskiri švenčių elementai, siejami su tradicija ir lietuviškumu, buvo kuriami XIX–XX a., procesas nenutrūksta ir šiandien. Svarbų vaidmenį šiame procese atliko ir atlieka religija bei dominuojanti politinė ideologija. Krikščionybė

lėmė tai, kad populiariausiomis lietuviškėmis šventėmis tapo religinės šventės, o įvairūs istorijos eigoje buvę religijos varžymai iš dalies skatino katalikybės bei krikščioniškų švenčių susiejimą su lietuviškumu. Specifinės lietuvių etninio identiteto kūrimosi aplinkybės drauge lėmė ir ikikrikščioniškos tradicijos lietuviškumo supratime aktualizavimą, su šia tradicija susietų metinių švenčių motyvų kūrimą ir jų susiejimą su švenčių „tradiciskumu“.

Literatūra ir nuorodos

- ¹ Tyrimą remia Lietuvos mokslo taryba (sutarties nr. VAT-30/2012).
- ² Eric J. Hobsbawm, *Mass-Producing Traditions: Europe, 1870–1914. The Invention of tradition.* Cambridge: Cambridge University Press, 1983, p. 263–308.
- ³ Pvz., dabartinių Kalėdų tradicijoms didelę įtaką turėjo Viktorijos epocha Anglijoje. Prie specifinių šventės ritualų populiarinimo labai prisidėjo Čarlzo Dikenso „Kalėdų giesmė“. Ne mažiau reikšmės turėjo ir 1823–1848 m. JAV sukonstruoti specifiniai Kalėdų vaizdiniai: Thomaso Nasto sukurtas Santa Klausio vaizdinys, Washintono Irvingo pasakojimai bei Clemente Clark Moore kūrinys „Naktis prieš Kalėdas“. Šie autoriai padėjo atsirasti į šeimą orientuotam Kalėdų įvaizdžiui. Žr. Restad L. Penne, *Christmas in America: a history.* Oxford: Oxford University Press, 1996; Janet Siskind, *The Invention of thanksgiving: a ritual of American nationality. Critique of anthropology,* 1992, vol. 12, no. 2, p. 167–191; William B. Waits, *The Modern Christmas in America: a cultural history of gift giving.* New York, London: New York University Press, 1994; Elliott Jock, *Inventing Christmas: How Our Holiday Came to Be.* Publisher Harry N. Abrams; 2002 ir kt. Atitinkamai seną, praktiškai visoje Europoje žinotą vidurvasario šventę Vokietijoje bei kai kuriose kitose Europos šalyse daug įvairių asociacijų ir politinių organizacijų pradėjo švęsti kaip savo
- vasaros šventę XIX a., o tai darė įtaką tolesniam šventės ir jos tradicijų plitimui. Pvz., Suomijoje vidurvasario laužų deginimo tradicija plito XIX a. pab.: pilietinių organizacijų šventės tradicijas adaptavo vietos aukštuomenė ir t. t. Analogiškai Gegužės šventė (*May Day*), jos metu kūrenami laužai tapo nacionaline Švedijos švente. Žr. Matti Sarmela, *Finnish Folk Atlas.* Helsinki: Matti Sarmela, publiher, 2009, p. 240, ir t. t.
- ⁴ *Krikščionybės Lietuvoje istorija.* Vilnius: Aidai, 2006, p. 102.
- ⁵ Ten pat, p. 103.
- ⁶ Ten pat, p. 105.
- ⁷ Ten pat, p. 105.
- ⁸ Ten pat, p. 105.
- ⁹ Ten pat, p. 105.
- ¹⁰ Ten pat, p. 105.
- ¹¹ Ten pat, p. 106.
- ¹² Pvz., Matas Pretorijus, *Senovės prūsų šventės. Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai.* Vertė D. Urbas. Vilnius, 2003, t. 3, p. 282–308.
- ¹³ *Krikščionybės Lietuvoje istorija,* p. 282.
- ¹⁴ Ten pat, p. 283.
- ¹⁵ Išsamiausiai šį klausimą nagrinėjo L. Gričiūtė. Žr. Liepa Gričiūtė, XVII–XVIII a. bažnytinės procesijos Vilniuje. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis,* t. 21. Vilnius, 2002, p. 337–338.
- ¹⁶ Ten pat, p. 284.
- ¹⁷ Pvz., draustos statyti katalikų bažnyčios, žmonės skatinti atsigręžti į stačiatikių tikėjimą, ban-

- dyta įvesti rusų kalbą į pridėtines pamaldas, vėliau drausta rengti procesijas miestuose, o bažnytkaimiuose – už šventoriaus ribų ir t. t.
- ¹⁸ Bažnyčios dvasinė vyresnybė Lietuvoje rūpino si parapiėnis mokyklėlėmis, leido religinius leidinius lietuvių kalba. 1858 m. kilo populiarus katalikiškas visuomeninis blaivybės sąjūdis, kuriame susipynė tiek religinis, tiek visuomeninis, tiek pasipriešinimo imperinei valdžiai aspektai ir kt.
- ¹⁹ *Krikščionybės Lietuvoje istorija*, p. 378.
- ²⁰ Pirmieji lietuviški laikraščiai „Aušra“ ir „Varpas“ neretai spausdindavo atitinkamas sekuliaras pozicijas atspindinčias publikacijas. Tarp lietuvių dvasininkų irgi atitinkamai suaktyvėjo tautinė srovė, kuri kaip alternatyvą XIX a. pab. ėmė leisti „Šviesos“ ir „Tėvynės sargo“ laikraščius. Po spaudos draudimo panaikinimo bei susilpnėjus Katalikų bažnyčios diskriminavimui, katalikiškų leidinių leidimas itin suaktyvėjo.
- ²¹ *Krikščionybės Lietuvoje istorija*, p. 442.
- ²² Dalia Senvaitytė, *Metinių švenčių populiarumas Lietuvoje ir jo kontekstai*, 2014 (juodraštis).
- ²³ Ten pat.
- ²⁴ Gregory. J. Ashworth, John. E. Tunbridge, *The Tourist-Historic City*. London, Belhaven press, 1990.
- ²⁵ Jan Assman. Collective Memory and Cultural Identity. New German Critique. *Cultural History/Cultural Studies*, 1995, no. 65, p. 125–133.
- ²⁶ Maurice Halbwach. *La mémoire collective*. Paris: Les Presses universitaires de France, 1950.
- ²⁷ Beje, tyrėjo teigimu, už tokių „tradicijos pradžios“ nukėlimų į praeitį dažnai glūdi etnologijos tyrimai. Pasak Johno Helslooto, kai modernizacija pradėjo kelti grėsmę tradicijai, etnologai ėmė tapti „autentiško“ paveldo konstruotojais bei laikyti save šio kultūros paveldo globėjais ir gynėjais. Šios organizacijos siekia „gaivinti“ ir įteisinti šias šventes „iš folkloro, tradicijos ir istorijos ingredientų prasimanant vietiškai tinkamą produktą, be vargo tenkinantį dalyvių lūkesčius. Žr. John Helsloot, Valentino dienos triumfas Nyderlanduose – po penkiasdešimties metų. *Lietuvos etnologija*, 2008, Nr. 8 (17), p. 97–116.
- ²⁸ John Fiske, *Įvadas į komunikacijos studijas*. Iš anglų k. vertė V. Gudonienė ir E. Macevičiūtė. Vilnius: Baltos lankos, p. 106–110.
- ²⁹ Jacqueline Simpson, Steve Roud. *A dictionary of English Folklore*. Oxford: Oxford University Press, 2000, p. 37.
- ³⁰ Pvz., Anglijoje Kalėdos susietos su „angliškuumu“, Airijoje su „airiškuumu“ susieta šv. Patriko diena, Škotijoje su „škotiškumu“ – Helovynas, iš dalies Beltanas. Atitinkamai latviams svarbi *Lyguo* (Jonų) šventė, suomiams – *kekri* (derliaus pabaigtuvių šventė, sutapatinta su Visais šventais), ispanams – šventoji savaitė (*Semana santa*), taip pat katalikiškos šventės – ypač Devintinės (*Corpus Christi*), Kalėdos (*Novidad*), taip pat gavėnios pradžia pažymintčios Užgavėnės (*Carnaval*), lenkams – katalikiškos šventės Velykos, Kalėdos ir kt.
- ³¹ Rasa Čepaitienė, Sovietmečio atmintis – tarp atmetimo ir nostalgijos, *Lituanistica*, 2007, nr. 4, p. 36–50.
- ³² Rasa Varsackytė, Šventės ir išikilmės Kaune XVII–XVIII a., *Kauno istorijos metraštis*, 2008, p. 35–44.
- ³³ XX a. pr. iki Pirmojo pasaulinio karo švestos Nikolajaus vardinės (gruodžio 6 d.), gimtadienis (gegužės 6 d.), įžengimas į sostą (spalio 21 d.), karūnacija (gegužės 14 d.); jo žmonos Aleksandro vardinės (balandžio 23 d.), gimtadienis (gegužės 25 d.), judviejų sukaktuvės (gegužės 14 d.), imperatorienės motinos Marijos vardadienis (liepos 22 d.), gimtadienis (lapkričio 14 d.), sosto įpėdinio Aleksejaus vardadienis (spalio 5 d.), gimtadienis (liepos 30 d.). Šios dienos minėtos stačiatikių cerkvės erdvėje, buvo privalomos valstybės tarnautojams, švietimo įstaigoms. Vienintelė išimtis – neasmeninė caro šeimos šventė buvo baudžiauos panaikinimo – „valstiečių išlaisvinimo iš baudžiavos“ – diena (vasario 19 d.). Žr. Laima Laučkaitė, Vilniaus šventės ir pramogos prieš pirmąjį pasaulinį karą, *Naujasis židinys-Aidai*, 2008, nr. 11–12, p. 471.
- ³⁴ Ten pat, p. 472.
- ³⁵ Arūnas Streikus, Apie antikrikščioniškus sovietinių švenčių ir apeigų tikslus, *Naujasis Židinys-Aidai*, 2003, Nr. 10, p. 51–517.
- ³⁶ Ten pat.
- ³⁷ Ten pat.
- ³⁸ Ten pat.
- ³⁹ Po Lietuvos nepriklausomybės atgavimo šio centro funkcijas perėmė Lietuvos liaudies kultūros centras. Jis ir toliau daugiau dėmesio skiria būtent sovietmečiu pradėtoms plėtoti sekularioms „liaudiškom“ šventėms ir švenčių tradicijoms, dažniausiai neturinčioms religinių reikšmių.
- ⁴⁰ Arūnas Streikus, Apie antikrikščioniškus sovietinių švenčių ir apeigų tikslus, *Naujasis Židinys-Aidai*, 2003, nr. 10, p. 515.

- ⁴¹ Nerija Putinaitė, Sovietinės sekuliarios apeigos ir perkeistas žmogiškumas, *Naujasis židinys-Aidai*, 2014, nr. 3, p. 25–31.
- ⁴² Pirmieji tokie leidiniai pasirodė 1966 m., paskutiniai – XX a. 9 dešimtmečio pradžioje. Žr. Putinaitė Nerija, Sovietinės sekuliarios apeigos ir perkeistas žmogiškumas.
- ⁴³ John Helsloot, Valentino dienos triumfas Nyderlanduose – po penkiasdešimties metų, p. 98.
- ⁴⁴ Ten pat, p. 100.
- ⁴⁵ Putinaitė Nerija, Sovietinės sekuliarios apeigos ir perkeistas žmogiškumas.
- ⁴⁶ Reinhard Johler, Europa, identiteto politika ir kultūros paveldo konstravimas, *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 2002, nr. 2 (11), p. 9–22.
- ⁴⁷ Eric J. Hobsbawm, Mass-Producing Traditions: Europe, 1870-1914. *The Invention of tradition*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983, p. 263–308.